

TAMPEREEN
AMMATTIKORKEAKOULU

DOKUMENTTIELOKUVAN EETTISET SUOSITUKSET LEIKKAUSVAIHEESEEN

Aurora Lehmussalmi

Opinnäytetyö
Toukokuu 2016
Elokuvan ja television koulutusohjelma
Leikkaus ja käsikirjoittaminen

TIIVISTELMÄ

Tampereen ammattikorkeakoulu
Elokuvan ja television koulutusohjelma
Leikkaus ja käsikirjoittaminen

LEHMUSSALMI AURORA:

Dokumenttielokuvan eettiset suositukset leikkausvaiheeseen

Opinnäytetyö 33 sivua + liitteitä 3 sivua
Toukokuu 2016

Opinnäytetyö käsittelee eettisiä ongelmia, joita dokumenttielokuvan leikkausvaiheessa mahdollisesti ilmenee. Ongelmia käsitellään leikkaajan ja ohjaajan näkökulmasta, sillä molemmat ovat vastuussa siitä mitä materiaalia lopullisessa dokumenttiteoksessa on päätetty näyttää ja mitä siitä on jätetty pois.

Opinnäytetyössä kerrotaan, mikä dokumenttielokuva oikein on ja mikä tekee dokumenttielokuvan tekijöiden ammatista eettisesti herkän. Opinnäytetyössä tuodaan esiin erilaisia esimerkkejä eettisistä ongelmallista tilanteista ja siitä millä tavoin näitä eettisiä ongelmia voidaan mahdollisesti ratkaista. Työn tarkoitus on auttaa itseäni ja muita leikkaajaopiskelijoita tekemään eettisiä päätöksiä dokumenttielokuvan leikkausvaiheessa.

ABSTRACT

Tampereen ammattikorkeakoulu
Tampere University of Applied Sciences
Degree Programme in Film and Television
Editing and Screenwriting

AURORA LEHMUSSALMI:
Ethical Recommendations in the Editing Process of Documentary Films

Bachelor's thesis 33 pages, appendices 3 pages
May 2016

The purpose of this thesis was to analyse the ethical issues that can arise in the editing process of documentary films. The thesis analyses these problems from the perspective of the editor and director as they are both responsible for the outcome of the finalised documentary film.

The thesis discusses the key features of a documentary film and what ethical issues the filmmakers have to encounter. Examples of ethically sensitive problems and ways of solving them are also brought up. The purpose of this thesis is to help myself and other editing students make ethical decisions in the editing process with documentary films.

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	5
2	DOKUMENTTIELOKUVA	7
2.1	Dokumenttielokuvan määritelmä.....	7
2.2	Eroavaisuus tv-dokumenttiin ja muihin dokumentaarisiin asiaohjelmiin..	8
2.3	Dokumenttielokuvan suhde todellisuuteen	9
2.4	Seurantadokumentti	10
2.5	Muut luovan dokumenttielokuvan alalajit	11
3	ETIIKKA.....	13
3.1	Etiikan määritelmä.....	13
3.2	Ammattietiikka	14
3.3	Eettinen herkkyys	14
3.4	Mediaetiikka	16
4	EETTISIÄ SUOSITUKSIA DOKUMENTTIELOKUVAN LEIKKAUKSEEN	17
4.1	Dokumenttileikkauksen etiikka	17
4.2	Dokumenttileikkauksen vastuu ja velvollisuudet	19
4.2.1	Dokumenttielokuvan leikkausvaiheen eettiset ongelmat.....	21
4.2.2	Merkitysten luominen ja kuvien manipulointi	23
4.3	Dokumentaristin ja dokumenttielokuvan kohteen välinen sopimus	25
4.4	Koekatselut	26
4.5	Esimerkkejä eettisten ongelmien ratkaisuista	28
5	POHDINTA.....	31
	LÄHTEET.....	32
	LIITTEET	34
	Liite 1. Suomen Singapore- dokumenttielokuvan päähenkilöiden, Ilkka Erkkilän ja Kaija Erkkilän haastattelukysymykset.	34
	Liite 2. Dokumenttiohjaaja Tuija Halttusen haastattelukysymykset.....	35
	Liite 3. Leikkaaja Iiro Peltosen haastattelukysymykset	36

1 JOHDANTO

Opinnäytetyössäni tutkin eettisiä ongelmia ja niiden ratkaisusuosituksia, jonka mukaan dokumenttielokuvan tekijän tulisi toimia. Selvitän mahdollisia haasteita, joita dokumenttielokuva tuo mukanaan leikkausvaiheeseen, sekä yritän löytää suosituksia, joita noudattamalla ohjaaja ja leikkaaja voivat tehdä eettisiä ratkaisuja elokuvan leikkausvaiheessa. Keskityn työssäni seurantadokumenttielokuviin, vaikka uskon, että löytämiäni vastuksia voi hyödyntää myös muihin dokumenttielokuvan alalajeihin ja dokumentaariisiin ohjelmiin.

Dokumenttielokuvan leikkausvaiheessa tehdään ratkaisuja siitä, mitä lopullisessa elokuvassa päätetään näyttää ja mitä jättää näyttämättä. Yritän selvittää, missä menee tarinan kerronnan ja eettisyyden raja, sekä minkälaisia perussääntöjä on olemassa leikkaajalle ja ohjaajalle etiikan suhteen, joiden avulla voi selviytyä tekemään parhaan mahdollisen lopputuloksen työssään.

Olen ollut mukana kahdessa dokumenttielokuvaprojektissa opintojeni aikana. Ensimmäinen oli Suomen Singapore, seurantadokumentti tamperelaisesta eläkeläispariskunnasta, jotka keräsivät harrastukseksi tupakantumpeja ja muita roskia Tampereen keskustasta. Toinen dokumenttiprojekti, joka on vielä leikkausvaiheessa, on nimeltään Koti. Tässä elokuvassa vierailimme muutaman ihmisen kotona ja kuulemme heidän ajatuksiinsa kodista ja sen merkityksestä. Koti-dokumentti on episodimainen ja kokeellinen. Toimin näissä molemmissa dokumenttielokuvassa ohjaajana sekä Suomen Singaporessa leikkaajana. Tämä on yksi syy, miksi katson tärkeäksi ottaa opinnäytetyössäni huomioon myös sekä ohjaajan että leikkaajan näkökulman.

Kiinnostuin opinnäytetyöni aiheesta tehdessäni Suomen Singaporen leikkausvaiheessa talvella 2014. Tällöin huomasin olevani tilanteessa, jossa sain päättää, millaisena esitän dokumentin henkilöt. Minulla oli ohjaajana ja leikkaajana valta siitä mitä katsojat näkisivät ja minkälaisen totuuden heille esittäisin. Oli erittäin haastavaa karsia kaikesta materiaalista niitä hetkiä, joissa annan mahdollisimman rehellisen käsityksen päähenkilöiden luonteesta. Leikkausvaiheessa pohdin teinkö oikeita ratkaisuja. Kärsikö dokumenttielokuva sen vuoksi? Olisinko voinut esittää heidät paljon enemmän negatiivisessa tai positiivisessa valossa?

Etsin vastauksia etiikkaa käsittelevästä kirjallisuudesta, sekä omista kokemuksistani. Tärkeimmät kirjalliset lähteeni ovat dokumentaristi Jouko Aaltosen dokumenttielokuvan tekijän opas - Seikkailu todellisuuteen ja Timo Korhosen Hyvän Reunalla, joka tutkii suomalaisia dokumenttielokuvia ja niiden välittämisen etiikkaa. Tärkeimmät lähteeni näiden lisäksi ovat dokumenttiohjaaja Tuija Halttusen ja leikkaaja Iiro Peltosen asiantuntijahaastattelut. Tavoitteeni opinnäytetyössäni on koota eettisiä suosituksia, jonka mukaan dokumentin tekijät voivat toimia elokuvaa tehdessään ja näin selvittävät mahdolliset ongelmalliset tilanteet.

Opinnäytetyössäni selvitän ensimmäisenä dokumenttielokuvan määritelmän ja kuinka se eroaa dokumentista. Määrittelen myös erikseen dokumenttielokuvan alalajin seurantadokumentin, johon pääpainoisesti keskityn opinnäytetyössä. Etiikkaa tarkastelen ensin yleisesti ja sitten media-alaan liittyen. Määrittelen myös ammattietiikan, sillä yksi opinnäytetyöni keskeisimmistä tarkoituksista on löytää leikkaajan ja ohjaajan työnkuvaan liittyviä eettisiä ohjeistuksia dokumenttielokuvan leikkausvaiheessa, eli suosituksia heidän ammattietiikkaansa. Määrittelen myös eettisen herkkyyden ja kerron miksi dokumentin tekijöiden ammatti vaikuttaa eettisesti herkäältä ammatilta. Kerron esimerkkejä eettisistä ongelmista, joita leikkausvaiheessa voi ilmetä, kuinka niitä voi syntyä ja kuinka tällaisia tilanteita voi mahdollisesti ratkaista.

2 DOKUMENTTIELOKUVA

Tämä luku käsittelee dokumenttielokuvaa. Kerron dokumenttielokuvan määritelmästä ja sen suhteesta todellisuuteen. Käyn lyhyesti läpi dokumenttielokuvan erilaisia luovia alalajeista, joista keskityn seurantadokumentteihin. Seurantadokumentissa päästään hyvin lähelle elokuvan kohdetta muihin dokumenttialalajeihin nähden. Tästä syystä haluan keskittää opinnäytetyöni juuri seurantadokumenttien tekemisessä esiintyviin haasteisiin, mutta dokumenttielokuvan tekijänä olen sitä mieltä, että eettiset haasteet dokumenttielokuvien tekemisissä ovat tapauskohtaisesti läsnä riippumatta teoksen alalajista.

2.1 Dokumenttielokuvan määritelmä

Elokuvat voidaan jakaa kahteen lajiin. On olemassa fiktiivisiä ja vastakohtana tälle tietenkin ei-fiktiivisiä, eli faktapohjaisia elokuvia. Fiktiivisessä hahmot, tapahtumat ja maailma ovat kek-sittyjä, vaikka voivat perustua tositapahtumiin. Ei-fiktiivisissä elokuvissa taas katsoja ko-kee todellisen maailman, jossa oikeat ihmiset elävät tai ovat eläneet ja tapahtumat tapah-tuneet. (Aaltonen 2011, 15.) Tähän jälkimmäiseen kuuluvat dokumenttielokuvat. Doku-menttielokuvan lisäksi ei-fiktiivisiin elokuviin kuuluvat uutiskatsaukset, matkailueloku-vat, kansatieteellinen elokuva, teollisuuselokuva ja propagandaeloku-vat. (Aaltonen 2011, 29).

Tietosanakirjasta (Fakta 2001 osa 3, 1988) määrittelee dokumenttielokuvan näin: aidossa ympäristössä, ilman lavasteita ja ammattinäyttelijöitä valmistettu elokuva, joka tallentaa tapahtumia mahdollisimman todenmukaisesti. Dokumenttielokuva on taideteos, jossa tekijän tai tekijöiden omakohtainen ilmaisu on etusijalla (Nikkinen, Vacklin 2012, 108). Timo Korhosen (2012, 13) mukaan dokumenttielokuvat ovat osa mediaa ja osa taidemaailmaa. Dokumenttielokuvat voivat merkitä katsojalleen ja tekijälleen montaa eri asiaa. Ne voivat olla itsensä ilmaisu, journalismin muoto, työkaluja rakentaa siltoja eri kulttuurien välille tai tapa paljastaa ikäviä todellisia tapahtumia maailmassa. Ne voivat Sheila Bernardin mukaan inspiroida, motivoida, kouluttaa ja viihdyttää katsojaansa, sekä kärjittää ja pahentaa asioita vastaavissa määrin. (2007, xiii.)

Välillä dokumenttielokuvasta käytetään lyhennettä dokumentti vaikka dokumentti ja dokumenttielokuva voivat tarkoittaa eri asiaa. Nurmi, Rekiaro, Rekiaro ja Sorjanen määrittelevät dokumentin sivistyssanakirjassaan (Gummerruksen Suuri Sivistyssanakirja 2001,

89) olevan asiapaperi, asiakirja, kirjallinen todistuskappale ja todiste. Dokumentilla voidaan myös tarkoittaa yleisesti elokuvan, television- tai radio-ohjelman lajityyppiä, joka pyrkii välittämään kuvaamansa aiheen autenttisesti ja todenmukaisesti (Kielitoimiston sanakirja).

2.2 Eroavaisuus tv-dokumenttiin ja muihin dokumentaarisiin asiaohjelmiin

Dokumentaaristen asiaohjelmien genre on laaja, eikä rajan vetäminen ohjelmien välille ole helppoa. Asiaohjelmaotsikon alle mahtuvat dokumenttielokuvat, tv-dokumentit, reportaasit, ajankohtaisjournalismi, tiede- ja kulttuuriohjelmat, viikottaismakasiinit ja keskusteluohjelmat. Määritelmät ovat muuttuneet myös vuosikymmenten vaihtuessa. Television ohjelmätiedoissa dokumentilla saatetaan tarkoittaa joskus myös asiaohjelmaa ja reportaasia. Joskus tv-dokumentiksi luokitellaan kaikki televisioon tuotettu dokumenttiohjelmisto. Usein lähetyskontekstilla on tekemistä luokittelun ja kriteerien kanssa. On teoskohtaista kumpaan kategoriaan ne luokitellaan, tv-dokumentiksi vai dokumenttielokuvaksi. Dokumenttielokuvia näytetään televisiossa, mutta tv-dokumentteja ei juuri näytetä elokuvateattereissa, poikkeuksia saattaa esiintyä elokuvafestivaaleilla toisinaan. (Saksala 2008, 13.)

Yleensä muut dokumentaariset asiaohjelmat on helppo erottaa tv-dokumenteista ja dokumenttielokuvista, koska mukana on kuvatun tapahtuman ja katsojan välissä välittäjä, toimittaja, joka tekee tulkinnan katsojan puolesta siitä mitä teoksella halutaan sanoa ja viestiä. Reportaasi pyrkii selostamaan tapahtumat, kun taas dokumentti näyttää mitä on tapahtunut. Tv-dokumentti eroaa näistä muista siten, että se pyrkii olemaan draamallisella kerronnaltaan hyvin samanlainen kuin dokumenttielokuva. Toinen tapa erotella nämä muista dokumentaarisisista asiaohjelmista on ajan määrittelemine. Tv-dokumentissa ja dokumenttielokuvissa käytetään yleensä preesenskerrontaa, joka tarkoittaa sitä, että kerronta tapahtuu tässä ja nyt, ja tämä yhdistää dokumentaarisen elokuvan tarinan kerronnan perinteeseen. Tv-dokumentin juuret ovat dokumenttielokuvassa ja sitä voisi ajatella televisiota varten jalostettuna dokumenttielokuvana. Dokumenttielokuva on luova, taiteellinen teos, jossa heijastuu tekijänsä persoonallinen ilmaisu, kun taas tv-dokumentti on aina sisältölähtöinen ja sen tehtävänä on tiedon välittäminen. (Saksala 2008, 15.) Jouko Aaltonen selittää (2011, 160) tv-dokumentin tuotannollisessa mielessä ohjelmaksi, jonka tilaajana, rahoittajana tai tuottajana toimii tv-yhtiö. Sisällöllisesti eroavaisuus luovaan dokumenttielokuvaan on veteen piirretty viiva.

2.3 Dokumenttielokuvan suhde todellisuuteen

Dokumenttielokuvalla on erityinen suhde todellisuuteen. Se kuvaa todellisuutta, mutta on samaan aikaan myös luovaa ilmaisua. Tätä todellisuutta voidaan kuvata ja käsitellä elokuvallisilla keinoilla. John Grierson on määritellyt dokumenttielokuvan todellisuuden luovaksi käsitteeksi. Käsite on riittävän väljä jättämään dokumenttielokuvan tekijöille vapauden kokeilla ja kehittää rajoja dokumenttielokuvan kentällä. (Aaltonen 2011, 15.)

Dokumenttielokuvan on oltava uskottava ja katsojan on voitava luottaa sen sisältöön. Tuottajat Don Edkins ja Ilkka Vehkalahti ovat verranneet katsojan ja tekijän välistä suhdetta rakkaussuhteeseen. Molempien luottamussuhde voidaan tuhota yhtä helposti. Petät vain kerran. Tekijän ja katsojan välisen sopimuksen luonteeseen vaikuttavat dokumenttielokuvan tyylilaji. Runollisessa assosioivassa dokumentissa on olemassa toisenlaiset pelisäännöt kuin esimerkiksi luonnontieteen ilmiötä käsittelevässä tiededokumentissa. Katsojat ovat nykyään hyvin tietoisia elokuvakerronnan mahdollisuuksista ja keinoista, jolloin katsoja myös hyväksyy eri lajityyppihin sidoksissa olevat pelisäännöt. Karkea nyrkisääntö näihin pelisääntöihin on: kerro tai anna katsojan ymmärtää elokuvan alussa, millainen luonne näillä säännöillä elokuvassa on. Älä valehtele katsojalle tietoisesti tai tarkoituksellisesti. (Aaltonen 2011, 16.)

Dokumenttielokuva on monipuolinen. Michael Rabiger on luetellut pitkän listan siitä, mitä dokumenttielokuvalla voi tehdä. Sen avulla voi tutkia, analysoida, tehdä johtopäätöksiä, havainnoida, opettaa, selittää, paljastaa, syyttää, vapauttaa, sokeerata, protestoida ja montaa muuta asiaa. Dokumenttielokuvalla tehdään jotain maailmaan, yhteiskuntaan tai yksittäisiin ihmisiin kohdistuvaa. Se on oiva ja vaikuttava keino sanoa se, mitä pitää sanoa. Mahdollisesti se on tekijän kantaa ottava ääni. Se voi olla myös epärehellinen teos, jonka tarkoitus on vaikuttaa katsojaan valehtelemalla. Tällaisia ovat esimerkiksi propagandavideot. Kantaa ottamisen raja on hämärä. (Aaltonen 2011, 16.)

Ennen dokumenttielokuvaan liitettiin ajatus totuudesta ja objektiivisuudesta. Myöhemmin tieteessä, taiteessa ja tiedonvälityksessä absoluuttisesta totuuden käsityksestä luovuttiin, samoin dokumenttielokuvan kohdalla. Totuus, jonka dokumenttielokuvassa näemme, on aina tekijöiden tulkinta totuudesta. Dokumenttielokuva on riippuvainen aikamme ympäröivästä yhteiskunnasta ja maailmasta, niinpä se on koko ajan muuttumassa.

Aikaisemmin dokumenttielokuvan uskottiin olevan enemmän sidotumpi kuvattavaan todellisuuteen, kuin mitä nykyään. Ääntä ja kuvaa pidettiin silloin todisteena todellisuudesta. Nykyään, kun kerronnan ja ilmaisun muodot ovat muuttuneet, näin ei enää välttämättä ole. Dokumenttielokuvissa tilanteita provosoidaan, järjestellään ja uudelleen esitetään ja se on yleisesti ottaen hyväksyttyä. Saatetaan käyttää myös animaatioita tai piirroksia. Olennaista eri ilmaisukeinojen käytössä on se, että niiden avulla saadaan välitettyä väittämä tai tarina meitä ympäröivästä maailmasta, todellisuudesta. Viime vuosina dokumenttielokuva on lähestynyt fiktiota sekä toisin päin. Edelleenkin oleellista on, että katsoja tietää elokuvan tai ohjelman suhteen todellisuuteen. (Aaltonen 2011, 17.)

2.4 Seurantadokumentti

Seurantadokumentti on yksi dokumenttielokuvan monista alalajeista. Dokumenttielokuvaa voi kutsua seurantadokumentiksi, kun elokuvaan valittua kohdetta seurataan pitkään. Seuranta-aika voi kestää kuukaudesta vuosiin. Seurannan kohde voi olla esimerkiksi yhteisö tai yksilö, luonto tai rakennus. Tyypillisesti seurantadokumenttien kerronnassa luotetaan pelkistettyyn tyyliin. Kertojaa ei tarvita, vaan seuranta-aikana kuvattu materiaali itsessään ilmaisee tarinasta kaiken tarpeellisen. (Aaltonen 2011, 21.)

Barry Hampe puhuu kirjassaan *Making documentary films and reality videos* seurantadokumentin genrestä nimellä *documentaries of behavior*, eli käyttäytymisen dokumenteista. 1960-luvulla kehitettyjen suoran elokuvan (*direct cinema*), havainnoivan elokuvan (*observational cinema*) sekä totuuselokuvan (*cinéma vérité*) tyylien pohjalta muodostui seurantadokumentti. Nämä kaikki tyylit ovat osittain lomittaisia seurantadokumentissa. (Aaltonen 2011, 22.) Kameroiden kehittyminen kevyemmiksi mahdollisti päähenkilöiden tiiviin seuraamisen tilanteesta ja paikasta toiseen. Genren kehittymisen alkuaikoina tehtiin paljon dokumentteja tavallisten ihmisten elämästä ja arjesta. (Hampe 1997, 11.) Toisin kuin muissa dokumenteissa, seurantadokumentissa todistetaan henkilöiden spontaania käytöstä ja käyttäytymistä. Tänä päivänä hyvin monelta löytyy videoiden taltioimiseen tarvittava teknologia ja näin ollen kuka tahansa voi tehdä seurantadokumentin kenestä tahansa ja julkaista sen internetissä. Tästä syystä seurantadokumentit ovat tuoneet mukanaan uusia eettisiä ongelmia dokumenttielokuvan tekemiseen. (Hampe 1997, 77.)

2.5 Muut luovan dokumenttielokuvan alalajit

Seurantadokumentin lisäksi luovalla dokumenttielokuvalla on muitakin alalajeja. Jouko Aaltonen on luetellut kirjassaan (2011, 21) seurantadokumentin lisäksi viisi alalajia: tilannekuvaus, henkilökuva, henkilökohtainen dokumenttielokuva, historiallinen dokumenttielokuva ja elokuvallinen essee.

Tilannekuvaus on alalaji, jossa dokumenttielokuvan tarina keskittyy yhden tilanteen ympärille. Tilanne voi olla esimerkiksi rock-konsertti tai paavin vierailu kaupungissa. Tällaiset tilanteet tarjoavat elokuvantekijälle itsessään raamit, johon henkilöt ja elokuvan teema asettuu. (Aaltonen 2011, 22.)

Henkilökuva on dokumenttielokuvan alalaji, joka on elokuvallinen muotokuva henkilöstä. Tässä alalajissa keskitytään elävään tai kuolleeseen henkilöön, hänen historiaansa, työhönsä tai persoonallisuuteensa. Henkilökuva ei vaadi vahvaa juonta kerrontaansa, tärkeintä on teokselle oikea ja kiinnostava päähenkilö. (Aaltonen 2011, 22.)

Henkilökohtainen dokumenttielokuva on Suomessa 1990-luvussa suosituksi noussut dokumenttielokuvan alalaji. Siinä elokuva kertoo tekijänsä kautta jostakin tietystä teemasta. Aiheena voi toimia esimerkiksi omat lapset, vanhemmat tai parisuhde. Henkilökohtaisuus on vahvasti läsnä teoksessa ja tämän takia henkilökohtainen dokumenttielokuva on vaikea lajityyppi, sillä tekijän täytyy käyttää itseään elokuvan materiaalina. Henkilökohtainen dokumenttielokuva voi olla myös metodi selvittää henkilön oma suhtautuminen elokuvassa kerrottuun teemaan. (Aaltonen 2011, 23.)

Dokumenttielokuvan alalajia, jossa rekonstruoidaan menneitä ja historia tuodaan katsojan silmien eteen, kutsutaan historialliseksi dokumenttielokuvaksi. Historiallisessa dokumenttielokuvassa loppu on yleensä kaikkien tietoisuudessa. Katsoja saattaa jo entuudestaan tuntea historiallisen tilanteen tai henkilön ja tietää mitä on tapahtunut. (Aaltonen 2011, 24.)

Viimeisenä alalajina dokumenttielokuva voi olla elokuvallinen essee, joka on katsojalle älyllinen matka. Sen tarkoituksena on pohtia, kyseenalaistaa, esitellä erilaisia ajatuksia ja argumentteja ja näiden lopputuloksena päätyä johtopäätökseen. Tämä dokumenttielokuva voi olla kokeellinen, sisältää yhteiskuntakritiikkiä ja tekijän omia mielipiteitä. (Aaltonen 2011, 24.)

3 ETIIKKA

Seuraava luku käsittelee etiikkaa. Etiikka on valtava tieteenala ja aivan liian laaja tutkittavaksi kokonaisuudessaan tähän opinnäytetyöhön. Tästä syystä pyrin rajaamaan etiikan tieteenalueen dokumenttielokuvan tekemiseen liittyvään etiikkaan, koska se on olennaista opinnäytetyössäni.

3.1 Etiikan määritelmä

Etiikka sana tulee kreikankielen sanoista ethikos (siveellinen luonteen tai mielen laatu) ja ethos (yhteisesti omaksuttu tapa tai käytäntö). Etiikan lähikäsite on moraalili, joka tulee latinan sanasta mos ja sen merkitys on samankaltainen kuin sanoilla ethikos ja ethos. Nykyisin etiikalla ja moraalilla on toisistaan poikkeavat merkitykset. Moraalilla tarkoitetaan ihmisen käsitystä oikeasta ja väärästä, kun taas etiikka on oikeaa ja väärää tutkiva oppi tai sääntökokoelma. Etiikka on oma tieteenalansa ja systemaattinen yritys ymmärtää oikeaa ja väärää koskevia käsityksiä. Etiikalla viitataan myös sellaisiin moraalikäsitteisiin, joista henkilö on tietoinen ja joihin hän on sitoutunut. Se on pohdittu näkemys oikeasta ja väärästä. Moraali on enemmänkin ihmisen omakohtainen ongelma, joka ilmenee, kun henkilö on epätietoinen siitä, miten hänen kuuluisi toimia. (Juujärvi, Myyry, Pessa 2007, 13.) Etiikka on filosofista tutkimusta, joka pyrkii tarjoamaan uusia ja täsmentyviä teorioita vastauksena vanhoihin ja uusiin eettisiin kysymyksiin. Etiikan teorioita voidaan soveltaa käytännössä kaikilla inhimillisen toiminnan ja kulttuurin osa-alueilla. (Etiikka.fi) Tässä opinnäytetyössä yritän löytää soveltaa kirjallisuuteen tukeutuen eettisiä ohjeita ja löytää mahdollisia soveltamisen tapoja dokumenttielokuvan leikkausvaiheeseen.

Meillä kaikilla on moraalili, tietoinen tai tiedostamaton. Moraali on normeja ja arvoarvostelmia, jotka ohjaavat päätöksiämme, arviotamme ja toimintaamme, joten voisi sanoa, että etiikka on moraalioppia. (Koskinen 1993, 29). ”Eettisesti hyvä teko on tehty velvollisuudesta universaalili moraalilakia kohtaan, eivätkä teon mahdollisesti tuottamat epätoivotut seuraukset vaikuta sen eettisyyteen” (Kannisto 2014). Etiikka ja moraalili tarkoittavat molemmat henkilön käsitystä oikeasta ja väärästä, niitä voidaan käyttää vaihdellen (Juujärvi, Myyry, Pessa 2007, 13). Tästä syystä tarpeen tullen käytän molempia sanoja opinnäytetyössäni.

Emme elä yksin maailmassa, joten toimintamme ja valintamme vaikuttaa toisiin henkilöihin. Tästä syystä emme voi itsekkäästi toteuttaa omia arvojamme, vaan tarvitsemme yhteisesti sovittuja eettisiä pelisääntöjä. Näitä ovat esimerkiksi lait. Ne heijastavat yhteisön yhteistä käsitystä oikeasta ja väärästä. Lakien taustalla on laajempia ihmiskunnan yhteisiä periaatteita, jotka eivät ole lakien tapaan tiiviisti kulttuuriin sidottuja. (Opintoverkko Oy.) Voisi siis ajatella, että dokumenttielokuvan tekovaiheessa yleisesti hyväksytyjen suositusten mukaisesti toimimalla, dokumenttielokuvantekijä toimii yleisten pelisääntöjen mukaisesti.

3.2 Ammattietiikka

Ammattietiikalla tarkoitetaan ammattialan yhteistä ja systemaattista näkemystä siitä, millainen toiminta ammattialalla on oikeaa eli hyvää, ja mikä puolestaan on väärää ja pahaa, mitä pidetään alalla toivottavana ja mitä yritetään välttää. Ammatillisessa toiminnassa esiintyviä moraalisia ongelmia kutsutaan eettisiksi ongelmiksi, sillä lähtökohtainen oletus on, että työhön liittyvien ongelmien ratkaisu perustuu pohdittuun näkemykseen oikeasta ja väärästä. Eettisiksi ongelmiksi voidaan myös kutsua yleisesti ihmismieltä painavia pulmia, jotka herättää kysymyksiä oikeasta ja väärästä. (Juujärvi, Myyry, Pessa 2007, 13.) Käsitellessämme leikkaajan tai ohjaajan moraalisia ongelmia dokumenttielövan tekovaiheessa, voimme puhua eettisistä ongelmista.

Ammattietiikalla voidaan tarkoittaa ammatillisten eettisten ongelmien lisäksi myös esimerkiksi sitä, että työ tulee tehtyä kunnolla ja henkilö ottaa vastuuta tehtyjen virheiden korjaamisesta (Koskinen 1993, 30). Ammatinharjoittajat kaipaavat nykyisin yhä useammin eettisiä sääntöjä, joiden mukaan toimia. Sääntöjä, jotka määrittelevät normit, suunta- viivaukset ja arvot, sekä suhtautumistavat (Koskinen 1993, 225).

3.3 Eettinen herkkyys

Timo Korhosen kirjassa (2012, 40) kerrotaan Juha Räikän määritelmä eettisesti herkstä ammatista. Hänen mukaansa ammatin eettiseen herkkyyteen vaikuttaa kolme asiaa. Ensimmäisenä se, miten paljon henkilö tekee ammatissaan itsenäisiä valintoja ja kuinka paljon valtaa henkilöllä on. Esimerkiksi liukuhihnatyöntekijä kohtaa eettisiä ongelmia harvemmin kuin toimittaja tai mainossuunnittelija. Toisena vaikuttavana seikkana ammatin eettiseen herkkyyteen on ammatin etäisyys arkipäivän moraalista. Tällä hän tarkoittaa

sitä, että ammatti oikeuttaa toimimaan tavalla, jota ei normaalisti hyväksyttäisi. Esimerkiksi sotilaat voivat joutua tappamaan ammatissaan ja poliitikot päätöksillään aiheuttaa harmia, jota tavallisten kansalaisten tekemänä ei ymmärrettäisi. Kolmas vaikuttava asia on se, kuinka tunneperäisesti sen ammatin harjoittajan työn tuloksiin suhtaudutaan. Syntymisen, terveyden, syrjäytymisen ja kuoleman kanssa tekemisissä olevissa ammatissa esiintyy usein eettisesti askarruttavia ongelmia. Näiden kolmen seikan perusteella voi ajatella dokumenttielokuvan tekijän ammatti olevan eettisesti herkkä ammatti, sillä tekijä joutuu tekemään itsenäisiä päätöksiä. Nämä tehdyt päätökset vaikuttavat tekijän ja elokuvan kohteen ihmissuhteisiin ja tunneperäisiä reaktioita herää sekä kohteessa, että elokuvan katsojissa.

Eettinen herkkyys edellyttää, että yksilöllä on taito tunnistaa eettinen jännite tai ongelma arkielämän epäselvissä ja monimutkaisissa tilanteissa. Siihen liittyy taito tunnistaa tilanteessa mukana olevien henkilöiden erityispiirteet, tarpeet, oikeudet ja velvollisuudet. Tämän taidon omaaminen puolestaan vaatii empatia- ja roolinottotaitoja. Eettinen herkkyys sisältää pohdintaa siitä, kuinka oma toiminta vaikuttaa toisten ihmisten hyvinvointiin ja elämään, erilaisten toimintalinjojen ja niiden seuraamusten kuvittelua ja ennakointia, oman ja asiayhteyteen liittyvien osapuolten kannalta. Eettinen herkkyys on tilannesidonnaista, eli se vaihtelee erilaisissa tilanteissa. Tähän vaikuttaa tilanteen tuttuus. Tutuissa tilanteissa aiempi kokemus ja tieto voivat auttaa moraalisen puolen hahmottamisessa, kun taas uusissa tilanteissa huomio keskittyy teknilliseen puoleen ja pohdintaan. Eettinen herkkyys on yhteydessä meidän eettisiin ongelmanratkaisutaitoihimme. Eettisesti herkemät henkilöt ovat hieman kehittyneempiä tässä, kuin vähemmän sensitiiviset ihmiset. On kuitenkin huomioitava, että kyky ratkaista näitä ongelmia ja niiden havaitseminen on kaksi erillistä kykyä. Henkilö voi siis tunnistaa eettiset ongelmat, muttei osaa välttämättä ratkoa niitä tai päinvastoin. Henkilö, jonka arvomaailmaan kuuluu toisen ihmisten hyvinvoinnin arvostaminen, pystyy todennäköisemmin tunnistamaan eettisiä ongelmia. Kun taas päinvastoin henkilö, jolle oma menestyminen on tärkeämpi arvo, on heikompi huomaamaan. (Juujärvi, Myyry, Pessa 2007, 21). Tämän pohjalta voisi väittää, että ilman selkeitä ammattieettisiä sääntöjä dokumenttielokuvien jälkitöissä on tärkeää, että leikkaaja on eettisesti herkkä henkilö.

3.4 Mediaetiikka

Mediaetiikka on etiikan alaosasto, joka käsittää erilaisten tiedotusvälineiden eettisiä periaatteita ja normeja. Näitä tiedotusvälineitä ovat internet, televisio, elokuvat, teatterit, taide ja printtimedia. Mediaetiikan ala kattaa monia erilaisia ja erittäin kiistanalaisia aiheita, jotka vaihtelevat sotajournalismista mainontaan. (Media ethics, Wikipedia, 2015.)

Mediaetiikka on kansainvälisesti melko uusi etiikan tutkimusala. Mediaetiikan osana pidetään viestin tiedollista arviointia: oliko sen sisältö totta ja väitteet hyvin perusteltuja vai pelkkää palturia. Voidaanko tiedonvälitykseltä odottaa täyttä tasapuolisuutta ja objektiivisuutta? (Etiikka.fi)

Journalismin etiikan ympärillä käytävä julkinen keskustelu oikeasta ja väärästä on kasvaamaan päin, sillä mediakentän muutos hämärtää journalismin rajoja ja aiheuttaa ennenkokenemattomia tilanteita, jotka nostavat uusia kysymyksiä pintaan. Myös fiktion ja viihteen sisällöt muuttuvat jatkuvasti, jolloin toimittajan etiikka on koetuksella. (Etiikka.fi)

Rydenfeltin mediaetiikan luentomateriaalissa (Etiikka 2014) puhutaan tiedonvälittäjän hyveistä, jotka ovat todellisuus, perusteellisuus ja rehellisyys. Totuudellisuudella tarkoitetaan sitä, että mediassa esiintyvässä viestityssä on pyritty totuuteen. Kerrotaan totuus. Ongelmana totuuden kertomisessa saattaa tietysti esiintyä se, kuinka pysyä objektiivisena ja mitkä ovat tekijän omat intressit. Perusteellisuudella halutaan, että median viesti perustuu riittävään lähdeaineistoon ja sen oikeaan käyttöön. Tärkein hyve näistä kolmesta voisi olla rehellisyys, jolla pyritään on antamaan yleisölle oikea kuva tai käsitys median aiheesta.

4 EETTISIÄ SUOSITUKSIA DOKUMENTTIELOKUVAN LEIKKAUKSEEN

Tässä luvussa tutkin mitä yleisiä suosituksia ja eettisiä ohjeistuksia dokumenttielokuvien tekoon on olemassa. Käsittelen dokumenttiprojektin vaiheita leikkaajan ja ohjaajan näkökulmasta, joissa eettiset kysymykset nousevat pintaan. Yritän keskittyä leikkausvaiheeseen, mutta monet alkutuotanto- ja kuvausvaiheessa tehtävät asiat voivat vaikuttaa leikkausvaiheen ongelmiin, joten sivuan luvussa myös näitä asioita..

Käyn läpi käytännön esimerkkejä eettisistä ongelmista ja näiden ratkaisuksista, joita dokumenttiohjaaja Tuija Haltusen ja leikkaaja Iiro Peltosen asiantuntijahaastatteluisissa tuli ilmi.

4.1 Dokumenttileikkauksen etiikka

Korhonen kertoo Hyvän Reunalla kirjassaan (2012, 16) Bill Nicholisin tiivistäneen dokumenttielokuvan tekemisen moraaliset haasteet yhteen oleelliseen kysymykseen; mitä teemme ihmisille, kun teemme dokumenttielokuvia? Kirjan mukaan vasta 1970-luvun puolivälissä dokumenttielokuvan akateemisessa keskusteluisissa tuli mukaan tekemiseen liittyvä etiikka ja nykyään etiikka liittyy vahvasti dokumenttielokuvien tekemiseen.

Dokumenttielokuvan leikkaajille suunnattua eettistä ohjeistusta en ole onnistunut löytämään. Yleisesti dokumenttielokuvan tekijöille on eettisiä ohjeistuksia ja koska leikkaaja on yksi elokuvan tekijöistä, voi olettaa, että samat ohjeistukset koskevat myös heitä. Aiheesta on tehty opinnäytetöitä (muun muassa Pihla Tähtisalmen Dokumenttielokuva ja etiikka ja Eero Rissasen Dokumenttielokuvan kohteen vahingoittamisen välttäminen) ja etiikasta puhutaan alan kirjallisuudessa. Koska dokumenttielokuvalla on samanlainen tarve kertoa todenmukainen tarina, kuten journalismillakin, olen soveltanut journalistin eettisiä ohjeistuksia sekä mediaetiikkaa tässä opinnäytetyössä. Journalistien eettisen ohjeistuksen tarkoituksena on jättää huonona pidetty journalismi pois tiedotuksesta. Ohjeistuksessa on 35 kohtaa, joissa määritellään hyvin tarkasti mikä on hyvää ja mikä on huonoa. Journalistien eettinen ohjeistus on tarkemmin määritelty kuin sananvapautta koskevat lait. On huomattava, että eettisiä ohjeistuksia noudattamalla luopuu vapaa-ehtoisesti rajoittamattomasta sananvapaudesta. (Mäntylä 2008, 9.) On myös huomioitava, että journalismilla ja dokumenttielokuvilla on myös eroavuutensa, eikä siksi kaikkia ohjeistuksia

voi suoraan tuoda leikkausvaiheeseen. Dokumenttielokuva on useamman taiteellisen ihmisen yhteisprojekti, johon käytetään paljon aikaa ja sen tehtävä on viihdyttää katsojiaan, kun taas journalismin tarkoitus on kerätä, varmentaa ja esittää tietoa esimerkiksi uutisten muodossa. Toisin kuin dokumenttielokuviissa, usein jutun taustalla on vain yksi toimittaja.

Olen huomannut omissa dokumenttiprojekteissani leikkausvaiheessa eettisten päätösten ongelmien nousevan pintaan. Leikkaajan täytyy pohtia, minkälaisen totuuden maailmasta hän elokuvan katsojille esittää ja kuinka selvittää faktan ja fiktion ristiriidasta. Vaikka dokumentintekijät aina hyödyntävät kohteitaan työssään, peruseriaate on, että ihmisiä ei saa käyttää hyväksi (Aaltonen 2011, 50). Leikkaajan täytyy tietää mikä on huonoa ja mikä on hyvää tehdäkseen eettisesti hyviä valintoja. Hampe pyytää kirjassaan (1997, 77) lukijaansa miettimään asetelmaa toisin päin. Kuinka paljon vapauksia lukija itse antaisi tekijöille, jos hänestä tehtäisiin seurantadokumenttia ja mitä kaikkea hän antaisi näytettävän dokumenttielokuvassa?

On muistettava, että ennen leikkausvaihetta kuvaaja on tallentanut materiaalin, jota leikkaaja lähtee työstämään, joten dokumenttielokuvan käsikirjoitusta ja tarinan todellisuutta on lähdetty rajaamaan jo ennen leikkausvaihetta kuvaajan toimesta.

Myös sillä vaikuttaisi tekijöiden mielestä olevan eettisissä valinnoissa merkitystä leikkausvaiheessa käsittelekö elokuvan eettisesti arveluttava materiaali yksityishenkilöä vai yritystä ja yhteiskunnallisia asioita.

”Minun mielestäni on eri asia tekeekö jokin asia liiketoiminnan haaralle vahinkoa vai tekeekö se ihmiselle vahinkoa. Minun mielestäni saa lainsäädäntöä ja kulttuuria kritisoida paljon rajummalla tavalla, että sen seulan ei tarvi olla niin tiukka. Minulle henkilökohtaisesti tärkeämpää on se, että vahingoittaako ihmistä. Koska yritykset ei oo olentoja, joilla on tunteita, ajatuksia ja elämä. Lainsäädäntö ei niin kun tavallaan ole semmoinen olemassa oleva asia. Jos sä käytät manipuloivia keinoja tai yksinkertaistuksia tai kärjistettyä retoriikkaa, niin se on mun mielestä ihan eri asia kohdistuuko ne keinot ihmiseen vai johonkin instanssiin.”
(Peltonen, haastattelu 11.5.2016.)

On tärkeää ottaa kantaa ja näyttää katsojille maailmassa olevia epäkohtia ja jopa paljastaa yrityksiä ja henkilöitä epäkohtien takana (Halttunen, haastattelu 20.3.2015).

4.2 Dokumenttileikkauksen vastuu ja velvollisuudet

Timo Korhonen kertoo kirjassaan (2012, 14) pohtineensa samoja moraalisia ongelmia dokumenttielokuvan teossa, mitä itsekkin olen pohtinut. Millä oikeudella tätä teen? Millä oikeudella Korhonen ensin haastattelee ja kuvaa dokumenttielokuvan kohdettaan yksityisistä asioista, synnyttää luottamuksen, sen jälkeen tekee tästä dokumenttielokuvan. Onko tekijällä oikeus muokata todellisuutta draaman ehdoilla?

Leikkaus on dokumentissa erittäin tärkeä vaihe tarinan kannalta, sillä toisin kuin fiktiotuotannoissa, dokumenttia ei voi suunnitella ja ennakoida etukäteen. Etenkin seuranta-dokumenteissa rakenne syntyy vasta kuvatessa. Leikkausvaiheessa voi usein unohtaa käsikirjoituksen seuraamisen, jos sellainen on dokumentin aikana ollut, ja keskittyä alkupe- räiseen lähtökohtaan ja teemaan. Täytyy olla valmis hylkäämään materiaalia, joka ei toimi. Tällöin monesti dokumentin idea löydetään uudestaan ja se täsmentyy, sekä vaikuttavuus kasvaa. (Aaltonen 2011, 331.) Leikkausvaiheessa on siis vapaus käsitellä materiaalia ja muokata käsikirjoitusta haluamallaan tavalla. Vastuu dokumentin tekijänä kuitenkin rajoittaa tätä vapautta. (Aaltonen 2011, 50.) Kuten dokumenttielövan määrittelyssä totesin, dokumenttielokuvan tekijöillä on vastuu sen totuudenperäisyydestä yleisöä kohtaan.

Koska suoria eettisiä toimintamalleja dokumenttileikkaajalle ei ole, koen että niitä voi soveltaa muun media-alan ammattilaisten eettisiin ohjeistuksiin. ”Kuvaajana sinun on tehtävä itsellesi selväksi, minkälaisia kuvia haluat olla ottamassa ja minkälaista maailmaa siten edistämässä”. Tapauskohtaisesti on osattava noudattaa hienotunteisuutta, etenkin jos aihe on herkkä. (Valokuvaajaksi.fi)

Juujärvi, Myyry ja Pessa kertovat kirjassaan (2007, 19) Immanuel Kantin moraaliteoriasta, jonka mukaan ihmisellä on mittaamaton arvo ja häntä tulee kunnioittaa omana ainutkertaisena itsenään. Toista ihmistä ei saa käyttää pelkästään välineenä omien tavoitteiden saavuttamiseksi. Dokumentin leikkausvaiheessa täytyy tietysti kertoa tarina mahdollisimman mielenkiintoisesti, mutta elokuvan omien tavoitteiden selvittäminen voi selvittää myös sitä, mitä elokuvassa kannattaa näyttää.

Jos vertaamme dokumenttiamme mediaetiikan pohditaan, saamme sieltä keskeisiä kysymyksiä, joiden selvittäminen on auttanut minua tekemään eettisiä päätöksiä dokumentti-projektin parissa. Onko kertomani totta? Onko se perusteltua? Onko se oikein kertoa? (Etiikka n.d.)

Timo Korhosen esittää kirjassaan (2012, 17) Jay Rubyn, Larry Grossin ja John Stuart Grassin vuonna 1988 kehittämiä moraalisia kehotuksia dokumenttielokuvan tekijöille, jotka perustuvat Immanuel Kantin moraaliteoriaan. Kehotukset on suunnattu kuvien tuottamisen ja käytön ammatillisen harjoittajien eettisiksi ohjeistuksiksi. Vuonna 2000 Ruby tarkensi kehotuksia ja muutti nämä kehotukset tekijöiden velvoitteiksi. Nämä ohjeistukset ovat:

1. Tekijän oma moraalinen sitoumus omalle intentiolleen tekemisen hetkessä, uskollisuus omalle itselleen taiteilijana.
2. Tekijän velvollisuus ammattikunnan standardeja, sekä tekemisen mahdollistavia rahoittajia kohtaan.
3. Tekijän moraalinen velvollisuus päähenkilöitä ja kohteita kohtaan.
4. Tekijän moraalinen velvollisuus potentiaaliselle yleisölle.

Tekijöillä on myös ammatillisina vastuu ymmärtää se mitä heidän leikkaamansa teos viestittää, sillä teoksen päähenkilö ei välttämättä ymmärrä näytetyn materiaalin seurauksia, vaikka antaisikin luvan sen käyttöön. Leikkaaja Iiro Peltonen (haastattelu 11.5.2016) on sitä mieltä, että tekijöiden on aina oltava päähenkilön puolella ja mahdollisimman kunnioittava heitä kohtaan. Tekijöiden täytyy suojella päähenkilöä, sillä ammatillisina he osaavat arvioida kuinka moni ihminen tulee suurin piirtein näkemään valmiin teoksen ja millaisia seurauksia näytetyllä materiaalilla saattaa olla. Peltonen kuvailee esimerkiksi tilanteen:

”Jos ihminen kameran edessä tunnustaa vaikka pienen vilpin tai rikoksen, mitä moni tekee. Sanotaan vaikka että on tehnyt pimeitä töitä, niin se on ihan normaalia kahvipöytäkeskustelua, mutta et sä sellaista voi televisiossa sanoa. Näitä tällaisia asioita pitää myös miettiä editissä.” (Peltonen, haastattelu 11.5.2016.)

4.2.1 Dokumenttielokuvan leikkausvaiheen eettiset ongelmat

Dokumentin tekoon keskeisesti liittyvät eettiset ongelmat ilmenevät leikkausvaiheessa. Ohjaaja joutuu valitsemaan minkälaista materiaalia hän haluaa katsojille näyttää, ja mitä siinä ohella tuo julki dokumenttinsa kautta. Perussääntönä pidetään, että päähenkilöä ei saa vahingoittaa. Usean dokumenttielokuvan tekijän mielestä ei ole myöskään hyväksyttävää antaa ihmisistä toisenlaista kuvaa, kuin he oikeasti ovat. Viime kädessä kyse on aina tekijän tulkinnasta. (Aaltonen 2011, 332.)

Aaltonen on jaotellut kirjassaan (2006, 191) dokumenttielokuvan eettiset ongelmat neljään luokkaan.

1. Tekijän omiin sisäisiin eettisiin ongelmiin; kuinka uskollinen hän on itselleen taiteilijana.
2. Tekijän ja rahoittajien välisiin ongelmiin.
3. Tekijän ja kohteen välisiin ongelmiin.
4. Tekijän ja yleisön välisiin ongelmiin.

Nämä eettiset ongelmat vaikuttaisivat olevan sidoksissa aiemmin mainittuihin eettisiin tekijöiden velvoitteisiin. Voisi ajatella, että nämä velvollisuudet eri tahoja kohtaan voivat aiheuttaa ristiriitaisia eettisiä ongelmia tekijöilleen siitä, mitä tahoja kohtaan pitäisi toimia oikein. Jos ajatellaan esimerkiksi kuvitteellista tilannetta, jossa rahoittaja haluaa tietyn kohtauksen mukaan teokseen, koska uskoo sillä teoksen saavan enemmän katsojia, mutta kohtauksessa dokumenttielokuvan kohde on arveluttavassa osassa, niin uskon tämän olevan ristiriitainen eettinen ongelmatilanne.

Timo Korhonen kertoo (2012, 254) häntä dokumenttitekijänä vaivaavan epämääräinen syyllisyyden tunne siitä, että dokumenttiprojekteissaan hän pyytää päähenkilöitään avaamaan elämänsä Korhosen omien kerronnallisten päämäärien vuoksi. Tehdessäni Suomen Singapore -dokumenttielokuvaa tämä sama tunne vaivasi tekijänä myös minua. Dokumenttielokuvassani esiintynyt pariskunta oli kutsunut minut kotiinsa ja jakanut asioita elämästään ja kaiken tämän yhteisen vietetyn ajan jälkeen minä istun editissä ja valikoin elokuvaani asioita tehdäkseeni hyvän elokuvan. Syyllisyyden tunne esiintyi yleensä, kun tiesin, että minun oli laitettava elokuvaan mukaan jotakin sellaista, josta ehkä päähenkilöt itse eivät olisi halunneet mukaan elokuvaan. Esimerkiksi kohtaus,

jossa päähenkilö käy Koskipuistossa valistamassa tupakantumppuja maahan tumppeavia kalastajia, oli kohtaaminen, jonka mukaan leikkaamisesta tunsin syyllisyyttä. Se on tärkeä kohtaaminen elokuvan kannalta, sillä se osoittaa kuinka tosissaan pariskunta on roskien keräämisestä, mutta tästä huolimatta leikatessani kohtausta ajattelin monesti, että mitähän mieltä pariskunta olisi itse tästä kohtauksesta ja voiko tämä pahoittaa heidän mielensä. Haastattelussa päähenkilö Ilkka Erkkilä (sähköposti 31.8.2015) kertoi vähän harmistuneensa omasta käytöksestään siinä kohtauksessa, mutta nautti elokuvasta kokonaisuudessaan.

”Mä koen, että ne eettiset ongelmat, jota joutuu miettimään, tulee semmoisessa tilanteessa, kun on jotain materiaalia, joka on joko arveluttavaa tai sitten saattaa olla sille hahmolle, henkilölle itselleen vahingollista jos sen näyttää, mutta se haluttaisi sisällön takia siihen lopputuotteeseen. Jos on jotain asiaa, jota ei tarvita mihinkään, niin eihän se ole mikään ongelma jättää sitä pois.” (Peltonen, haastattelu 11.5.2016.)

Tämä lainaus oli leikkaaja Iiro Peltosen kiteytys editissä ilmenevistä ongelmista. Vastaväenlaiset tilanteet ovat saaneet minut leikkaajana miettimään, mikä minulle on leikkaajana henkilökohtaisesti tärkeää. Kiinnostavan, mutta arveluttavan sisällön karsiminen on omasta ammatillisesta näkökulmastani päähenkilön kunnioittamista ja hänen luottamuksensa arvoisena pysymistä. Joskus sisällön karsiminen lisää haastetta leikata toimiva kokonaisuus ja teoksesta uhkaa tulla tylsä, mutta koen näiden haasteiden ja niistä selviämisen olevan osa leikkaajan työtä.

Valintojen tekeminen saattaa olla toisinaan ongelmallista. Joskus olemme tilanteessa, jossa on vain huonoja valintoja ja niistä on valittava paras vaihtoehto. Se mikä on moraalisesti paras vaihtoehto, ei välttämättä ole lopputuloksen kannalta paras vaihtoehto. Oikea teko voi johtaa huonoon lopputulokseen, ja väärä teko hyvään lopputulokseen. (Baggini & Fosl 2012, 318) Tämän moraalisen tragedian mukaan voisi ajatella, että joskus mielenkiintoisimman tai viihdyttävimmän kohtaamisen pois leikkaaminen saattaa olla katsojan näkökulmasta dokumenttielokuvalla huono valinta, mutta silti leikkaaja on tehnyt moraalisesti oikein.

4.2.2 Merkitysten luominen ja kuvien manipulointi

Dokumenttielokuvan tekijällä on suuri vapaus tehdä itsenäisiä valintoja elokuvaa tehdessään. Tekijä ei voi olla koskaan neutraali, vaan valinnoilla on aina merkitys ja ne vaikuttavat aina lopputulokseen. Se minkälainen päähenkilö on, mihin kamera on suunnattu, mitä valitsen materiaalista ja minkälaisen tarinan esitän, on aina kannanotto ja moraalisia valintoja. Nämä valinnat ovat subjektiivisia ja ilmaisevat dokumenttielokuvan tekijän arvoja. (Korhonen 2012, 15.) Kuvasta toiseen leikkaamisella täytyy olla aina jonkinlainen syy, sillä jokainen kuva tuo lisää informaatiota katsojalle. Olennainen toiminta näytetään ja epäolennainen jätetään pois. Hyvä leikkaus etenee loogisesti ja katsoja pysyy mukana kärryillä. Dokumenttielokuva on ilmaisultaan vapaampi kuin tavallinen fiktioelokuva, sillä kuvallista jatkuvuutta voidaan rikkoa, koska dokumentti ei pyri ylläpitämään luotua illuusiota. Kun materiaali alkaa elää omaa elämäänsä, kuvat löytävät toisensa ja uusia merkityksiä syntyy. (Aaltonen 2011, 342.)

Leikkaajan täytyy ymmärtää minkälaisen viestin hän katsojalle välittää, sillä hän on vastuussa siitä minkälaisia mielikuvia katsojille syntyy. Esimerkiksi Suomen Singapore - elokuvassa halusin korostaa pariskunnan tervehdyksiä vastaan tulijoille, joten dokumentissa leikkasin muutamia kertoja peräkkäin kohtauksia, jossa Ilkka Erkkilä tervehtii tuntemattomia ihmisiä. Tein tämän nimenomaan siksi, että halusin näyttää ja välittää katsojille Ilkasta ystävällisen ja sosiaalisen puolen, johon pääsin hänessä itse tutustumaan.

Yksi yleinen eettinen ongelma on materiaalin manipulointi, koska se on leikkauspöydällä erittäin helppoa. Missä menee manipuloinnin raja? Mikä erottaa valehtelun ja harhaanjohtamisen hyväksyttävästä muokkaamisesta ja tulkinnasta? Esimerkiksi kuvattujen tapahtumien kronologian muuttaminen on rutiinia leikkauspöydällä, eikä siihen ole yleispätevää sääntöä, koska se riippuu paljon elokuvan tyylilajista ja lähestymistavasta. Ylipäätään kannattaa arvioida kokonaisuutta. Jokainen dokumenttielokuva on oma tapauksensa etiikan osalla. (Aaltonen 2011, 332.) Vaikka leikkaaja joutuu kamppailemaan eettisten ongelmien kanssa, lopullisen päätöksen tekee dokumenttielokuvan ohjaaja, sillä hän on taiteellisessa vastuussa sen kerronnasta ja kokonaisuudesta. (Glynne 2008, 95).

Kuvituskuva on Hampen mukaan (1997, 68) verbaalisen sanoman kuvittamista ja sillä tarkoitetaan liikkuvaa kuvaa, johon voidaan leikata esimerkiksi haastattelun yhteydessä ja kuvittaa tätä haastattelua. Kuvituskuvien käyttö on leikkaaja Iiro Peltosen mielestä

(haastattelu 11.5.2016) yksi leikkaajan työkalu, jota käyttämällä voi luoda erilaisia merkityksiä, jopa valheellisia, joten leikkaajan täytyy olla tietoinen siitä mitä hän viestittää kuvituskuvillaan.

”Tässä hyvä esimerkki miten mä voisin valehdella suoraan tai päättää mikä on totta editissä. Sanotaan vaikka, että meillä on tilanne, jossa on kuvitteelliset hahmot Anna ja Erno. Erno sanoo, että: ”Hitsi toi Anna kyl ihme vamppi, että se flirttailee mulle koko ajan, vaikka mä seurustelen, se yrittää saada mut koko ajan sänkyyn”. Sit mä leikkaan päälle kuvituskuvia, missä Anna nauraa Ernon vitsille ja koskee sen käsivartta, niin nyt se mitä Erno sanoo on totta. Mä näytin, et niinhän se tekee. Sit taas jos mä näytän kuvituskuvaa, jossa Anna keskustelee ihan jollekin toiselle ihmiselle ja Erno vaan katsoo, että mitä se tekee, niin nythän taas mä sanon, et itseasiassa Erno valehtelee ja hän on mustasukkainen. Hän haluisi Annan huomioon ja toivoisi, että Anna flirttailisi hänelle, mutta Anna ei oikeasti olekaan kiinnostunut. Totuus voi olla ihan kumpi vaan tai sitten jotain siltä väliltä, ei voida tietää, mutta se kumman valinnan minä teen leikkaajana editissä, kertoo kumpi on nyt totta tässä tarinassa.” (Peltonen, haastattelu 11.5.2016.)

Peltosen yllä kuvailemassa esimerkissä heijastuu se, mikä valta leikkaajalla tarinankerronnassa on. Dokumenttielokuvan suhde todellisuuteen edellyttäisi eettisesti leikkaajaa kuvittamaan kohtauksen, niin kuin tilanne on oikeasti ollut. Leikkaaja voisi tehdä materiaalin perusteella oman johtopäätelmänsä totuudesta, mutta tekijänä itse haluaisin ohjaajan vahvistavan sen totuuden mitä tarinassa halutaan kertoa.

Tietynlaisen merkityksen luominen ja esittäminen voi tuottaa henkilölle myös taloudellista vahinkoa. Käytän esimerkkinä Diili tosi-tv-ohjelmassa mukana ollutta stand-up koomikon tapausta, mutta koska kyseessä on vaikutus oikean ihmisen elämään teoksen esittämisen jälkeen. Tomi Walamies esiintyi syksyllä 2010 ohjelman jaksossa, jossa kaksi joukkuetta kilpaili keskenään. Walamiehen todellisuudessa 25 minuuttia kestäneestä esityksestä näytettiin televisiossa ainoastaan muutaman minuutin pätkä, johon oli leikattu vähiten naurattaneita vitsejä ja kuvituskuvina käytetty tuimia ilmeitä yleisöstä. Diili-ohjelman jakson katsojille luotiin käsitys siitä, että kyseinen keikka olisi mennyt erittäin huonosti ja tämän jakson seurauksena Walamiehen keikkapyynnöt vähenivät merkittävästi. (Kammonen 2010) Leikkaaja Iiro Peltonen on sitä mieltä, että tämä on esimerkki

tapauksesta, jossa on tehty väärä eettinen päätös leikkausvaiheessa (Peltonen, haastattelu 11.5.2016). Ohjelmassa rikottiin eettisiä ohjeistuksia, sillä esiintyneelle ihmiselle koitui taloudellista vahinkoa ohjelman julkaisun seurauksena. Lähteistäni ei selviä onko Walamiehelle kerrottu rehellisesti etukäteen, mitä materiaalilla tehdään leikkauspöydässä, mutta jos ei, niin tällöin on rikottu myös eettistä ohjeistusta toimia rehellisesti henkilöä kohtaan. Jos taas Walamiehelle on kerrottu, että keikka tullaan leikkaamaan tavalla, josta syntyy käsitys, niin ammattilaiset ovat jättäneet vastuunsa arvioida Walamiehelle tästä koituvat haitat. Voisi päätellä, ettei katsojille tullut koomikosta pätevä kuva, sillä koomikko (koomikko, Wikipedia 2016) on henkilö, jonka työtehtävänä on viihdyttää yleisöä kertomalla vitsejä ja hauskoja tarinoita, ja jos ohjelman katsojat eivät saaneet koomikosta tällaista tunnetta, hänhän on vaikuttanut ammatissaan epäpätevältä.

4.3 Dokumentaristin ja dokumenttielokuvan kohteen välinen sopimus

Dokumenttielokuvissa on tärkeää tehdä kirjallinen sopimus ennen kuvauksien aloittamista, jossa henkilö tai henkilöt antavat suostumuksensa heidän elämänsä tapahtumien kuvaamiseen ja äänittämiseen, sekä materiaalin käyttöön kyseisessä dokumenttielokuvassa. Henkilöiltä täytyy myös saada suostumus elokuvan julkiseen esittämiseen eri välineillä. Sopimuksen tekemisen tarkoitus on sitouttaa kuvattava dokumenttielokuvaprojektin tekemiseen. Ilman sopimusta, henkilö voi missä vaiheessa tahansa dokumentin tekovaiheen aikana jättää leikin kesken ja näin ollen dokumenttiprojektin työryhmä on tehnyt turhaa työtä ja pahimmassa tapauksessa heidän täytyy aloittaa alusta dokumentin tekeminen. (Aaltonen 2011, 216.)

Journalistin ohjeiden (Journalistiliitto 2011) mukaan haastattelijan ja haastateltavan välisiä oikeuksia voisi ajatella myös dokumentaristin eettisiksi suosituksiksi sopimusvaiheessa. Eettinen ohjeistus neuvoo, että haastateltavalla on oikeus saada ennakolta tietää, millaisessa asiayhteydessä hänen lausumaansa käytetään. Hänelle on myös kerrottava, jos haastattelua voidaan käyttää useissa eri välineissä. Haastateltavalle pitää aina kertoa, onko keskustelu tarkoitettu julkaistavaksi vai ainoastaan tausta-aineistoksi. Haastateltavan pyyntöön tarkastaa lausumansa ennen julkaisemista on syytä suostua, jos julkaisuai-kataulu sen mahdollistaa. Tarkastamisoikeus koskee vain haastateltavan omia lausumia, eikä sillä saa luovuttaa journalistista päätösvaltaa toimituksen ulkopuolelle. Haastatelta-

van kieltoon julkaista lausumansa tulee suostua vain, jos olosuhteet ovat haastattelun antamisen jälkeen muuttuneet niin olennaisesti, että julkaiseminen olisi selvästi kohtuutonta.

Sopimusvaiheessa saattaa nousta esiin myös korvauksen maksaminen henkilöille. Jos sellainen sovitaan, sen ei kannata olla suuri, sillä muuten on olemassa riski, että päähenkilöiden ja ohjaajan välinen suhde muuttuu taloudelliseksi. Tämä saattaa muokata vuorovaikutusta. Yhtenä ratkaisuna voi pitää myös korvauksien maksamista vasta elokuvan julkistamisen yhteydessä. (Aaltonen 2011, 218.)

Suomen Singaporessa ja Koti-dokumentissa olen käyttänyt Tampereen ammattikorkeakoulun ja elokuvan ja television koulutusohjelman tavallista kuvaus- ja äänityslupaa pohjana henkilöiden kanssa sopiessa. Tämän lisäksi olen aina rehellisesti kertonut mistä dokumentissamme on kysymys ja mitä olemme tekemässä. Koen, että rehellisen vuorovaikutuksen saavuttavaksi, heidänkin tulee tietää minun tarkoitukseni ja suunnitelmani elokuvan suhteen. Kysyin Suomen Singapore elokuvan päähenkilöiltä olisivatko he kaihanneet enemmän ohjeistusta taholtani ja he vastasivat olleen tyytyväisiä saaneeseensa ohjeistukseen ja ymmärtäneet hyvin mihin olivat mukaan lähteneet. (Erkkilä & Erkkilä, sähköposti 31.8.2015.)

4.4 Koekatselut

Lähes valmis elokuva kannattaa näyttää koeyleisölle, asiantuntijoille ja rahoittajille. Katseluita kannattaa järjestää erilaisilla katsojilla, jotta saa mahdollisimman monipuolista palautetta. Ulkopuolisten näkökulma tuo lähes aina uusia ajatuksia ja paljastaa ennalta arvaamattomia reaktioita. Katselun voi järjestää esimerkiksi työryhmän kesken, mutta on syytä muistaa, että mielipiteet saattavat olla liian positiivisia, jos ryhmä haluaa miellyttää tuottajaa tai ohjaajaa tai sitten he ovat enemmän kiinnostuneita omasta työpanoksestaan, kuin kokonaiskuvasta. Jos elokuvassa on paljon väittämiä tai tarkistamattomia faktoja johonkin asiaan liittyen, olisi se syytä näyttää asiantuntijalle, joka voi tarkistaa tiedot. Tässä vaiheessa kannattaa elokuva näyttää myös päähenkilölle, jolla on oikeus ja kohtuus nähdä teos, joka kertoo hänen elämästään. Päähenkilöä kannattaa valmistella ennen katselmusta, ja kertoa millaisia asioita elokuvassa näytetään ja mitä ei. Jos epäilet, että päähenkilö saattaa ylireagoida, kannattaa ottaa pari muuta henkilöä katselmukseen mukaan, jotka

voivat vakuuttaa päähenkilölle ettei asiat näytä niin kummalliselta, kuin henkilöstä tuntuu. Päähenkilö ei ole paikalla sanelemassa, mikä kelpaa ja mikä ei. (Aaltonen 2011, 363.)

Koeyleisön avulla voi siis tarkastella myös eettisiä ongelmia. Näkeekö ja kokeeko koeyleisö ne samalla tavalla kuin sinä? Tuleeko sieltä uusia oivalluksia, mitä ei ole itse osannut ottaa huomioon. Onko yleisö ymmärtänyt sen mitä elokuvallasi halusit sanoa?

Pääsin alkuvuodesta 2014 näyttämään yhtä leikkausversiotani Suomen Singaporesta Göteborgissa elokuva-alan opiskelijoiden kesken. Se oli loistava kokemus kuulla teoksesta palautetta ja auttoi minua tarkastelemaan sitä taas uusin silmin. Kyselin tilaisuudessa olleilta ihmisiltä heidän näkemyksiään pariskunnasta ja moni sanoi parin olleen antaumuksellinen, hellyyttävä ja lujatahtoinen. Vain yksi ihminen piti eettisesti arveluttavana sitä, että näytin elokuvassa muiden ihmisten ihmetteleviä reaktioita roskan kerääjistä. Mietin saattoiko tämä johtua siitä, ettei hän ollut tietoinen, että pariskunta kohtasi ihmetteleviä tai jopa halveksuvia ihmisiä jokaisella roskankeruu reissullaan. Olisiko minun pitänyt kertoa tämä seikka selvemmin dokumentissa? Päätin lopulta olla muokkaamatta ihmetteleviä kaduntallaajia ja olla selittämättä lisää, koska katsoin ettei se olisi tuonut dokumenttiin mitään tarpeellista informaatiota, ja koska suurin osa katsojista oli ymmärtänyt sen mitä yritin kertoa. Pohdin paljon mitä vaikutuksia palautteiden muutoksilla olisi elokuvaan. Ajattelin yksinkertaisesti, että jos muutoksien vaikutus olisi tarinallisesti parantanut teosta, niin muutan leikkausta sen mukaan, jos taas ei, niin en.

Dokumenttiohjaaja Tuija Halttunen esittää koeyleisölleen aina yhden tietyn kysymyksen, jolla hän pyrkii saamaan selville mitä mieltä yleisö on päähenkilöstä. Hän kysyy katsojilta minkälaisena päähenkilö heidän mielestään dokumenttielokuvassa esiintyy. Kuvailkaa millainen hän on? On tärkeä saada kuulla millaisena ulkopuoliset kokevat päähenkilön, sillä leikkausvaiheessa sokeutuu materiaalille. Paras vastaus hänen mielestään on, kun ihmiset kokevat päähenkilön ristiriitaisena, jossa on hyviä ja huonoja ominaisuuksia, koska silloin tietää, että on onnistunut näyttämään elokuvassa kokonaisen ihmisen. (Halttunen, haastattelu 20.3.2015.)

Itse dokumenttielokuvan päähenkilölle Halttunen haluaa näyttää vasta valmiin teoksen. Hän kokee tärkeäksi, että päähenkilölle on kerrottu jo ennen kuvausten alkamista, että hänestä täytyy näyttää erilaisia puolia dokumenttielokuvassa ja näin ollen päähenkilöllä täytyy olla luottamusta tekijöihin. Katsojat eivät tykkää katsoa ihmistä, joka onnistuu kaikessa ja on kaikin puolin hyviä. Katsoja kiintyy ihmiseen, jossa on heikkouksia, kuten

itse katsojassakin. Kun näyttää päähenkilön vahvana, niin hänestä voi esittää myös heikkoja puolia, jolloin katsoja pystyy samaistumaan häneen ja päähenkilö voittaa tällöin katsojan puolelleen. (Halttunen, haastattelu 20.3.2015.)

Kaikesta palautteesta kannattaa tehdä yhteenveto, ja tarkastella vastauksia kriittisin silmin. Vastausten ja koekatseluiden avulla leikkaus suoritetaan loppuun. Kun muutokset ovat tehty ja ohjaaja, sekä tuottaja ovat hyväksyneet elokuvan lopullisen leikkausversion, voidaan tehdä kuvalukko ja äänityöt voivat alkaa. (Aaltonen 2011, 369.)

4.5 Esimerkkejä eettisten ongelmien ratkaisusta

Kuten jo aiemmin on käynyt ilmi, eettisiä ongelmia on jaoteltu eri tavoin, mutta ratkaisut niihin ovat hyvin tapauskohtaisia. Leikkaaja Iiro Peltonen kategorisoi karkeasti ongelmat kolmeen tyypillisimpään hänelle vastaan tulleisiin tilanteisiin. Ensimmäisen, ja ehkä selkeimmät ratkaista, ovat juridiset ongelma. Nämä voidaan ratkaista tarkistamalla mitä laissa lukee asiasta tai tutkimalla ennakkotapauksia. Esimerkkeinä tilanteet, joissa kuvatussa materiaalissa näkyy henkilö, jolta ei ole kuvauslupaa. (Peltonen, haastattelu 11.5.2016.) Dokumenttiohjaaja Tuija Halttunen kertoi haastattelussa tapauksesta, jossa hän teki dokumenttielokuvaa yksityisetsivistä, ja elokuvassa oli mukana kohtaus miehestä lentokentällä pettämässä vaimoaan toisen naisen kanssa. Tätä kohtausta ja kuvattua materiaalia ei saanut itse elokuvassa esittää, juuri juridisista syistä johtuen. Lopulta tilanne ratkaistiin kuvaamalla näytelty kohtaus tapahtuneesta. (Halttunen, haastattelu 20.3.2015.) Näin sama tarina voitiin kertoa, mutta ilman ongelmia lain kanssa.

Toinen yleinen eettinen ongelma, joka Peltoselle on tullut usein vastaan editissä, on tilanteet, joissa tarvitsee tehdä sisällöllisiä ratkaisuja siitä, miten jotakin asiaa halutaan teoksessa esittää. Esimerkkinä tilanteet, joissa mietitään miten esimerkiksi homoseksuaalisuutta ja gaykulttuuria, naiskuvaa tai mieskuvaa halutaan teoksessa tuoda esille. Nämä ovat sisällöllisiä päätöksiä ja niiden ratkaisemiseksi voidaan käydä taiteellisia keskusteluja.

”Puhutaan teemasta, tarinasta, ehkä puhutaan just yhteiskuntavastuusta. Kyllä minä esimerkiksi käytän argumenttina sitä, että mä haluan sanoa tällaisia asioita. Mä haluan sanoa, että tää asia on ok tai tää asia ei oo ok. Ja sitten ohjaaja voi olla mun kanssa samaa tai erimieltä ja sitten loppupeleissä,

mun pitää palvella kuitenkin ohjaajaa. Vaikka mulla on luova työ ja mielipiteitä, niin ohjaaja joutuu laittaa siihen nimensä ennen minua.” (Peltonen, haastattelu 11.5.2016.)

Viimeiseksi eettisten ongelmien kategoriaan Peltonen kertoo tilanteet, joissa täytyy tarkoin miettiä mitä vakavia seurauksia teoksen hahmolle voi esiintyä hänen oikeassa elämässä, jos materiaalia näytetään suurelle yleisölle. Näissä ongelmissa yhdistyy mahdollisesti kaksi aiempaa ongelmaa. Ratkaisua tehdessä on mietittävä tuleeko saavutettu etu olemaan sen arvoista, että materiaali voi vahingoittaa teoksen henkilöitä taloudellisesti tai henkisesti. Esimerkkinä tällaisesta tilanteesta Peltonen kertoo tapauksen, jossa kesken dokumentaarisen sarjan kuvausten päähenkilö sai tietää puolisonsa pettävän tätä.

”Yks asia mitä heti ruvettiin miettimään, että okei meillä on luvat tähän, meillä on oikeudellinen lupa käyttää kaikki kuvattu materiaali ja me voidaan käyttää tätä jos me halutaan. Mutta siitä huolimatta kysyttiin molemmilta osapuolilta erikseen luvat sen materiaalin käyttämiseen. Ja molemmat anto luvat siihen että sen saa näyttää. Totta kai se on sille toiselle ihmiselle, että sitten koko Suomi tietää, että petit puolisoasi, mutta hän teki sen päätöksen, että saa näyttää, että tää on oikeeta, käyttäkää vaan.” (Peltonen, haastattelu 11.5.2016.)

Kuvaustilanteessa tekijät voivat päästä hyvin lähelle teoksen päähenkilöitä ja tallentaa heidän elämänsä kriisitilanteita. Tällaiset tilanteet voivat olla erittäin herkkiä ja ohjaajan ja päähenkilön kommunikointi materiaalin käytöstä on eettisesti tärkeää. Yleensä tällaista materiaalia halutaan näyttää valmiissa elokuvissa tapauksissa, jossa päämääränä on päähenkilön elämäntilanteen kohentaminen. (Korhonen 2012, 282.) Tästä voisi ajatella, että arveluttavan materiaalin esittäminen on hyväksyttävää eettisesti, jos siitä seuraa päähenkilölle hyvää.

Omien eettisyyden rajojensa tietäminen ja määrittäminen dokumenttielokuvan tekijänä helpottaa eettisten ongelmien ratkaisussa. Dokumenttiohjaaja Halttunen kokee myös, että hänen täytyy aina olla dokumenttielokuvansa päähenkilön puolella. Tämän vuoksi on tärkeää olla rehellinen päähenkilöä kohtaan ja ylläpitää hyvä luottamus päähenkilön kanssa. Halttunen on esimerkiksi päättänyt, että yksi kerronnankeino, jota hän pyrkii olla käyttämättä on päähenkilön häpäisy.

”Pyrin tekemään rehellisesti, että mä en muokkaa totuutta, ja sillai rehellisesti, että mä en niinku käytä sellaisia ohjauksellisia keinoja, että mä asettaisin mun päähenkilön tilanteeseen, hänen tietämättään tai tietäen, jossa hän joutuisi häpeään, jotta mä saisin draamallisen kohtauksen.”

(Halttunen, haastattelu 20.3.2015.)

Kun dokumenttielokuvan päähenkilö on sitä mieltä, että teos on ollut rehellinen ja se välittää katsojilleen sen saman tunteen mitä teoksen päähenkilö on kokenut, on dokumentintekijä saanut suurimman kiitoksen mitä ammatissa voi saada. (Halttunen, haastattelu 20.3.2015.) Jos tekijä itse, teoksen kohde, rahoittajat ja yleisö ovat kaikki samaa mieltä dokumenttielokuvasta, voisi ajatella, että kyseinen dokumenttielokuva on eettisesti onnistunut teos.

5 POHDINTA

Opinnäytetyötäni tehdessä, huomasin, että eettiset ongelmat ja niiden ratkaisut ovat dokumentaaristen teoksien tekijöille yleisiä ongelmia, niitä ei voi välttyä. Opin myös, että eettiset päätökset ovat hankalia ja aina tapauskohtaisia. Siksi ne on käsiteltävänä aina tapauskohtaisesti. Dokumenttielokuvien tekeminen on eettisesti herkkä ammatti ja tekijöiden on hyvä olla siitä tietoinen. Tekijöiden vapaus materiaalia kohtaan lisää myös vastuuta sen käyttämisestä.

Editissä leikkaajan ja ohjaajan eettiset ongelmat tulevat viimeistään vastaan, ja leikkausvaiheessa täytyy päättää jättääkö arveluttaman materiaalin näyttämättä vai käyttääkö sitä. Eettisiä ongelmia syntyy, kun käytössä on arveluttavaa materiaalia, mutta jota haluttaisiin sen sisällön vuoksi käyttää lopullisessa teoksessa. Joiltakin ongelmilta voidaan myös välttyä toimimalla alkutuotantovaiheessa tietyllä tavoin. Näitä tapoja ovat esimerkiksi sopimuksien tekeminen ja olemalla dokumenttielokuvassa esiintyville rehellinen dokumenttielokuvan lopputuloksesta. Vaikka leikkaaja kokoaa ja leikkaa materiaalin joukosta teoksen, vastuu valmiista dokumenttielokuvasta on aina ohjaajalla, joten leikkaajan täytyy ensisijaisesti tehdä työtä ohjaajan toiveiden mukaisesti. Hahmosta ei kannata tehdä stereotyyppistä, vaan ristiriitaisuus lisää katsojien samaistumista hahmoon. Koyleisön avulla voi selvittää millainen kuva päähenkilöstä näyttäytyy katsojille.

Yleisenä periaatteena pidetään sitä, ettei dokumenttielokuvan päähenkilöä saa vahingoittaa. Ei henkisesti, eikä taloudellisesti. Vaikka päähenkilö on suostunut antamaan kaiken hänestä kuvatun materiaalin tekijöiden käyttöön, tekijöillä on kuitenkin velvollisuus ammattilaisina arvioida miten sitä pitäisi käyttää. Keskusteleminen muiden ammattilaisten kanssa dokumenttielokuvan teemasta ja aiheesta ja siitä mitä sillä halutaan sanoa, voivat selkeyttää eettisten päätösten tekemistä. Myös itselleen oman moraalinsa ja eettisyyden rajojen selvittäminen dokumenttielokuvan leikkaajana ja ohjaajana voi auttaa tekijää päättämään millainen ammattilainen hän haluaa olla.

Mielestäni minun olisi pitänyt haastatella tätä opinnäytetyötä varten enemmän dokumenttielokuvan ohjaajia ja leikkaajia, sillä tuntui, että sain Tuija Halttusen ja Iiro Peltosen haastatteluista kuulla kiinnostavia kokemuksia ja esimerkkejä siitä, millaisia eettiset ongelmat oikeasti ovat. Nämä esimerkit ja se miten niissä toimittiin on minulle henkilökohtaisesti ollut tämän opinnäytetyön tekemisen parasta antia.

LÄHTEET

Kirjalliset lähteet

Aaltonen, J. 2006. Todellisuuden vangit vapauden valtakunnassa – Dokumenttielokuva ja sen tekoprosessi. Keuruu: Otavalan Kirjapaino Oy.

Aaltonen, J. 2011. Seikkailu todellisuuteen – Dokumenttielokuvan tekijän opas. Helsinki: Like.

Baggini, J. & Fosl, P. 2012. Etiikan pikkujättiläinen. Tallinna: Eurooppalaisen filosofian seura ry.

Bernard, S. 2007. Documentary srotytelling – Making stonger and more dramatic non-fiction films. Oxford: Elsevier Inc.

Glynnne, A. 2008. Documentaries... and how to make them. Harpender: Kamerabooks.

Hampe, B. 1997. Making documentary films and reality videos - A practical guide to planning, filming, and editing documentaries of real events. New York: Henry Holt and Company.

Juujärvi, S. & Myyry, L. & Pessa, K. 2007. Eettinen herkkyyys ammatillisessa toiminnassa. Helsinki: Tammi.

Nikkinen, A. & Vacklin, A. 2012 Television runousoppi – toisenlainen katse tv-ohjelmiin. Helsingin: Like.

Nurmi, T. & Rekiäho, I. & Rakiäho, P. & Sorjanen, T. 2001. Gummeruksen suuri sivistyssanakirja. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Mäntylä, J. 2008. Journalistin etiikka. Helsinki: Gaudeamus.

Korhonen, T. 2012. Hyvän reunalla - dokumenttielokuva ja välittämisen etiikka. Vilnius, Lithuania: Musta taide.

Koskinen, L. 1993. Mikä on oikein? - etiikan käsikirja. Tukholma: Bokförlaget Prisma.

Saksala, E. 2008. Asiaa Ruudussa – tv-dokumentin anatomia. Helsinki: Like.

Werner Söderström Osakeyhtiö. 1988. ISBN Facta 2001 3. osa. Porvoo: WSOY.

Artikkelit

Etiikka. <http://etiikka.fi>, luettu 8.10.2015.

Journalistiliitto. <http://journalistiliitto.fi/pelisaannot/journalistiohjeet/>, luettu 14.5.2015.

Kammonen, T. Uusi Suomi. <http://www.uusisuomi.fi/viihde/107902-raju-syytos-diilitiimille-miksi-tuhositte-koomikon-uran>, luettu 12.5.2016.

Kannisto, T. <http://filosofia.fi/node/2426>, luettu 13.5.2015.

Kielitoimiston sanakirja. <http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/netmot.exe?ListWord=dokumentti&SearchWord=dokumentti&dic=1&page=results&UI=fi80&Opt=1>, luettu 9.5.2016.

Laulaja, T. Opintoverkko Oy. <http://www.opinto.net/web/parser.php?see=usk&sub=etiikka&page=perusetiikka-001>, luettu 13.5.2015.

Rydenfelt, H. Mediaetiikan luentomateriaali. <http://europeanpragmatism.org/wp-content/uploads/2013/10/Mediaetiikka-luento-4.pdf>, luettu 13.5.2015.

Valokuvaajaksi. <http://www.valokuvaajaksi.fi/valokuvaajan-tyo/mita-saa-kuvata/>, luettu 13.5.2015.

Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Media_ethics, luettu 10.11.2015.

Wikipedia. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Koomikko>, luettu 26.5.2016.

Haastattelut

Erkkilä, I & Erkkilä K. Suomen Singapore- dokumenttielokuvan päähenkilöt. 31.8.2015 sähköposti.

Halttunen, T. Dokumenttiohjaaja. Haastattelija Lehmussalmi, A. Äänitetty ja litteroitu. 20.3.2015, Mediapolis, Tampere.

Peltonen, I. Leikkaaja. Haastattelija Lehmussalmi, A. Äänitetty ja litteroitu. 11.5.2016 Skype-haastattelu.

Dokumenttielokuva

Suomen Singapore, 2015. Ohjaus: Aurora Lehmussalmi. Tuotanto: Tampereen ammattikorkeakoulu, Suomi. <https://www.youtube.com/watch?v=SUBouD9KY8Q>

LIITTEET

Liite 1. Suomen Singapore- dokumenttielokuvan päähenkilöiden, Ilkka Erkkilän ja Kaija Erkkilän haastattelukysymykset.

Kysymykset ja vastaukset käytiin sähköpostitse 31.8.2015

1. Kertokaa minkälaisia ajatuksia teille tuli, kun ensimmäistä kertaa näitte dokumentin?
2. Tunnistitteko itsenne lopullisesta elokuvasta?
3. Minkälaisia ajatuksia dokumentti tällä hetkellä teissä herättää?
4. Onko dokumentissa kohtausta, joka saa teille epämukavan tunteen? Jos on, niin mikä kohtausta on kyseessä ja osaatteko kertoa miksi?
5. Minkälainen kokemus dokumenttiprojektissa mukana oleminen oli teille?
6. Olisitteko toivoneet, että dokumentin tekijät olisivat ohjeistaneet teitä jollakin tavalla enemmän tai vähemmän?
7. Onko dokumenttielokuvaprojektissa mukana oleminen muuttanut elämääne jollain lailla?
8. Opiteko jotakin itsestänne jotakin uutta dokumentin teon aikana?

Liite 2. Dokumenttiohjaaja Tuija Halttusen haastattelukysymykset

Haastattelu järjestettiin Tampereella Mediapoliksessa 20.3.2015. Valitsin Halttusen haastateltavaksi, sillä hän on kokenut dokumenttielokuvien ohjaaja ja hän on kohdannut töissään paljon eettisiä kysymyksiä.

1. Millä perusteella päätät mitä näytetään henkilöstä dokumenttielokuvassa?
2. Missä vaiheessa tulee tilanne, että alat miettimään millaisena henkilöä esität?
3. Kärjistätkö henkilöhahmojen persoonallisuutta, jos niin miksi?
4. Millaisia tilanteita koet koekatseluiden olevan, sinun tekijän kannalta ja sitten tämän elokuvan päähenkilön kannalta?
5. Millasia ajatuksia herää siitä jos dokumenttielokuvan ohjaaja ja leikkaaja on sama henkilö?
6. Miten läheiseksi tulet dokumenttielokuvasi henkilöiden kanssa?

Liite 3. Leikkaaja Iiro Peltosen haastattelukysymykset

Haastattelu käytiin Skypen välityksellä 11.5.2016. Valitsin leikkaaja Iiro Peltosen haastatteluun, sillä hän on kokenut leikkaaja muun muassa dokumentaarisen televisiosarjan parissa. Hän on joutunut kohtaamaan ja ratkaisemaan paljon eettisiä ongelmia leikkausvaiheessa.

1. Mitä eettisiä ongelmia olet kohdannut leikkausvaiheessa? Millaisia?
2. Ketkä teki ohjelman leikkausvaiheessa eettisiä ratkaisuja? Ohjaaja, tuottaja ja leikkaaja?
3. Koitko että sun oli helpompi katsoa noita tilanteita ulkopuolisen silmin, ilman että sulla tuli sellasta tunnetta, että sun pitäisi olla tän henkilön luottamuksen arvoinen? Olitko esimerkiksi koskaan tavannut tätä päähenkilöä livenä?
4. Kärjistätkö hahmojen persoonallisuutta leikkausvaiheessa? Jos kyllä niin miksi?
5. Vaikuttaako elokuvan teema ja aihe siihen minkälaisia hahmoja näistä päähenkilöistä tulee?
6. Oletko tehnyt dokumenttielokuvaa?
7. Miten asia jätettiin kertomatta tai korvattiin dokumentaarisessa sarjassa?
8. Mietittekö yhdessä juttuja jota jätitte pois, rajapyykkejä?
9. Mikä on mielestäsi paras tapa ratkaista eettisiä ongelmia leikkausvaiheessa?
10. Koetko vastuuta katsojan tunteiden johdattamisesta?
11. Minkälaisia mielestäsi olisivat tärkeimmät eettiset suositukset leikkaajalle dokumenttisarjan ja dokumenttielokuvan teossa?
12. Voitko kertoa päteekö mielestäsi samanlaiset eettiset säännöt leikkaajaa kohtaan oli kyseessä sitten dokumentaarinen tv-sarja tai dokumenttielokuva?

